

УДК 78.2У

Ганна Карась

МУЗИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА У ЗВУКОЗАПИСАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ НА ЗАХОДІ

На основі звукозаписів, каталогів і публікацій здійснено огляд музичної Шевченкіани української діаспори у звукозаписах ХХ ст. Виокремлено зарубіжні фірми звукозапису, постаті композиторів, виконавців (солістів, хорових колективів, бандуристів) діаспори, які були причетні до творення музичної Шевченкіани.

Ключові слова: *дискографія, звукозапис, діаспора, Шевченко, музичні твори, виконавці.*

Дискографія та фонозаписи української музики належать до маловивчених галузей музикознавства, а тому праці колекціонера-дискографа Степана Максимюка (США) з історії українського звукозапису та дискографії, як і колекція зібраних ним унікальних записів є унікальним явищем [9]. Впорядковували й досліджували українську дискографію на Заході П. Маценко, А. Рудницький, Р. Савицький-мол., Т. Терен-Юськів, в Україні – С. Павлишин, В. Дутчак, І. Червінський. Опис дискографії співаків С. Крушельницької, М. Менцинського, І. Маланюк, Й. Гошуляка, композиторів М. Гайворонського, А. Гнатишина, «Візантійського хору» М. Антоновича, бандуристів Г. Китастого, В. Луціва, В. Мішалова, капели бандуристів ім. Шевченка з Детройта (США) містяться в каталогах американських звукозаписних фірм [16; 17], української фірми «Арка» (Нью-Йорк) [22], каталозі грамофонних платівок першої половини ХХ ст. з фондів Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові [7], каталозі мистецько-творчої спадщини В. Луціва [10], дослідженнях зарубіжних дослідників [14; 18; 21; 23], у книгах та статтях про діячів музичної культури діаспори [2; 5], нашої монографії [6]. Каталог платівок до грамофонів, які можна було замовити і придбати, друкувала на своїх шпальтах у 1930-х рр. газета «Українське слово» (Буенос-Айрес, Аргентина). Газета «Свобода» (США) постійно інформувала про нові звукозаписи та можливість їх придбання.

Чільне місце у цьому масиві звукозаписів зайняла музична Шевченкіана, вперше описана С. Максим'юком [8]. З часу написання статті пройшло чверть століття, дискографія музичної Шевченкіани поповнилася новими зразками. Готуючись до відзначення 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка, *актуальним* бачиться огляд музичної Шевченкіани української діаспори впродовж ХХ ст., що і складає основну *мету* нашої розвідки. Виходячи із неї, необхідно вирішити наступні *завдання*: виявити джерела музичної Шевченкіани діаспори (звукозаписи); каталоги та дискографію проблеми; на цій основі здійснити огляд звукозаписів музичної Шевченкіани української діаспори.

Найпоширенішими формами звукозапису є записи на платівках, магнітофонних стрічках, компактдисках, на фільмових та відео стрічках. Музична Шевченкіана представлена практично на всіх носіях звукозапису від часу його появи на початку ХХ ст. Є сотні позицій (від звичайних і довгограйних платівок до сучасних CD, DVD) запису музичних творів на тексти Шевченка, скомпонованих українськими композиторами України та діаспори (М. Лисенко, М. Вербицький, О. Нижанківський,

Я. Степовий, Д. Січинський, В. Заремба, К. Стеценко, М. Леонтович, М. Волошин, Б. Лятошинський, С. Людкевич, М. Колесса, А. Кос-Анатольський, А. Штогаренко, І. Шамо; О. Кошиць, М. Фоменко, В. Грудин, О. Бобикевич, В. Овчаренко М. Кузан) і виконаних хоровими колективами, солістами-вокалістами, капелами бандуристів діаспори. До масштабних творів, звукозапис яких здійснено, належить ораторія «Неофіти» М. Кузана (Франція) [6, с. 528–532; 29].

У короткограйний період звукозаписи здійснювалися фірмами «Columbia», «Victor», «Odeon / Okeah», «Asch», «Edison», «Emerson», «Brunswick», «Sonart» (США). З початку 1950-х років ініціативу у звукозаписній діяльності перебрав на себе комерційні українські крамниці, зокрема книгарні. Ініціаторами в цій справі були Мирон Сурмач – власник книгарні «Сурма» у Нью-Йорку; Я. Пастушенко й Роман Поритко – власники крамниці «Арка» (теж у Нью-Йорку) та Василь Ільчишин – власник крамниці «Хвилі Дністра» у Клівленді. Кінець 1940-х приніс революцію в звукозаписну індустрію: зникли короткограйні платівки, фірмою «Columbia» введено у 1948 р. довгограйні диски, і до початку 1960-х вийшло вже чимало довгограйних моно-платівок, декілька стерео-дисків. З початку 1980-х при записі платівок та аудіокасет почали застосовувати комп'ютерну, т. зв. цифрову (digital) техніку, яка ще більше розширила динамічні можливості та чистоту звуку. Технічний формат аудіо касети, що виник більше 30-ти років тому, зберіг популярність як варіант довгограйних платівок або як випуск паралельно з компакт-дисками. Зважаючи на те, що платівки були надзвичайно популярними у середовищі українських емігрантів, і виготовлялися до десятків тисяч копій, їхнє значення у культурно-виховному і пропагандистському аспектах важко переоцінити. Велика збірка звукозаписів американського колекціонера Дж. Бергера, яка була основою для досліджень С. Максим'юка, зберігається в бібліотеці Конгресу США, де впорядковуються каталоги звукопису різних країн світу. Вагомими серед них є і українські зразки. Як встановив колекціонер, перший звукозапис пісні «Нащо мені чорні брови» у виконанні сопрано П. Гаврильцевої-Хмари, який зберігається в бібліотеці Конгресу США, було здійснено у Петербурзі фірмою «Berliners Gramophone» (1900) напередодні відзначення сорокової річниці з дня смерті Шевченка [8, с. 61]. Саме цей запис і започатковує українську музичну Шевченківську дискографію. С. Максим'юку вдалося зібрати біля двохсот назв записів пісень на слова Шевченка на платівках швидкістю від 74 до 82 об./хв. за період 1900–1965 років, зроблених акустичним і електричним методом.

На початку ХХ ст. до справи запису творів на слова Шевченка долучаються відомі співаки – тенор Модест Менцинський (Стокгольм, Берлін, «Gramophone»), баси Олександр Носалевич та Олександр Нижанківський (обидва – Відень, «Pathé»). Серед грамзаписів записів видатного українського співака М. Менцинського – солоспіву М. Лисенка на слова Шевченка: «Дума», «Мені однаково», «Гетьмани, гетьмани» (Стокгольм, 1910, записав Франц Гампе), «Минають дні, минають ночі», «Ой Дніпре, мій Дніпре» (Берлін, 1911, записав Фред В. Гальсберг), «Ой одна я, одна», «Якби мені, мамо, намісто» («Pathé», Відень) [11]. Важливо, що частина цих записів відтворена на сучасному CD, випущеному в Австрії [30].

Серед співаків діаспори, які записували твори на слова Шевченка були Р. Любінецький («Columbia»), Д. Медовий («Columbia», 1920-ті рр.), Г. Шандровський («Okeh», 1926), О. Сашко («Victor», 1927), М. Машир («Okeh», 1927), І. Кремер («Brunswick», 1927), Т. Свистун («Columbia», 1931), В. Дилов («Columbia», 1926, 1927), С. Королишин-Цимбаліст («RCA Victor CS», 1936, 1938), Т. Терен-Юськів («Surma»), Н. Андрусів («Arka», N.Y), М. Голинський («Musa», Канада, 1947) [24], П. Черняк («Arka», Канада), О. Хлебич («RCA Victor», Аргентина), М. Мінський («Interkog», Штуттгарт), І. Маланюк («Хвилі Дністра», CD). Орест Руснак записав на фірмі «Хвилі Дністра» (Клівленд США) солоспіви «Минули літа молодії» (муз. О. Нижанківського; CD 1A і CD 1B, 1953 р.), «І золотої й дорогої» (муз. Д. Січинського; CD 2A і CD 2B, 1954–1955), «Дума» (муз. О. Бобикевича; Канада, фірма «Privat Record» – P R 1588–1589, 1953 р.).

Відомий канадський співак Йосип Гошуляк, добре розуміючи важливість фонографічної спадщини для історії українського вокального мистецтва, здійснює ряд записів, в т. ч. три довгограйні платівки, випускає за власні заощаджені кошти. Це «Йосип Гошуляк – українська класика» («Тебе я в пісні бачу, рідний краю»), ч. 1, під акомпанемент відомого п'яніста Лео Баркіна, видана з нагоди 100-ліття державності Канади та 75-річчя українського поселення в Канаді (1968, фірма «RCA Victor»); «Басові арії та монологи» в супроводі Канадського симфонічного оркестру під орудою диригента Ернесто Барбіні (1975, фірма «But Records Inc.» у США і Канаді), «Taras Shevchenko. The Great Bard in Song. Ukrainian Classics II, Josyp Hoshuliak – Bass; Tetiana Tkachenko – Pianist» (1982), присвячена 1500-річчю Києва [26; 28; 31], дві аудіо касети (1994), п'ять компакт-дисків (1999).

Всі три вищезазнані платівки є цінними для українського мистецтва, про що свідчить і їх оформлення. Передовсім, кожна з платівок співака містила короткий нарис про його творчий шлях, відомості про авторів виконуваних композицій, що відповідало стандартам звукозапису в Канаді, а головне – тексти були викладені трьома мовами (українською, англійською та французькою). Тримовність текстів дає змогу популяризувати українську культуру у світі. Це своєрідна частина історії української музики в життєписах її класиків. Відмітною рисою фонографічних записів Й. Гошуляка є те, що співак відкривав зарубіжному слухачеві українські імена М. Лисенка, С. Людкевича, Д. Січинського, К. Стеценка, В. Барвінського, М. Гайворонського, О. Бобикевича, Л. Ревуцького, А. Кос-Анатольського, М. Вериківського, М. Фоменка. Значний тираж платівок, а також їх часте транслявання в канадських радіопередачах у програмах «SFRB», «Gilmurs Albums of CBS» є свідченням їх популярності та визнання у світі.

Всі записи Й. Гошуляка були високо оцінені не лише українською [20], але й англійською критикою. Цінним у другій платівці є виконання монологу «Чернець» українського композитора М. Вериківського. У рецензії Василь Витвицький підкреслював: «Нашому співакові належить признання за те, що добув цей твір з забуття і дав змогу запізнатися з ним ширшим колам наших і не наших слухачів» [2, с. 350], а в листі до співака писав: «Це вперше довелося мені почути цікавий і вартісний твір» [3, с. 259]. Монолог є складним для виконання, тому вимагає від виконавця не тільки доброго володіння голосом, але й глибокого розуміння істо-

ричної і літературної вартості твору. Власне, Й. Гошуляк зумів утілити у своєму виконанні весь задум автора. Відомий український бандурист Григорій Китастий так оцінював цей запис: «Ваша праця як вокаліста, як інтерпретатора належить до високої класи музичної культури. [...] Слухаючи твір Вериківського, я не міг стримати своїх сліз. Я був під впливом великої сили мистецтва» [3, с. 551]. Третя платівка популяризує творчість Тараса Шевченка серед чужинців. На титульній сторінці подаються інформаційні відомості про поета. На думку І. Лисенка, вона є єдиним повним записом на тексти Кобзаря в історії української дискографії [3, с. 550]. Після прослуховування платівки Д. Робертсон зазначав: «Я можу сміло заявити [...], коли б я не народився шотландцем, то тоді я обов'язково був би українцем», «в тих піснях є трохи меланхолії і суму [...], однак ця риса стає сильним додатком до драматичності і навіть містичності в Гошуляковому голосі» [3, с. 161, 162]. Всі записи співака випущені також на компакт-дисках і є цінним доробком в українській фонографічній спадщині. Поєднані за змістом, стилем вони розкривають світові не лише багатство голосу співака, але й мають історичну цінність у галузі теоретичного музикознавства та української музичної й художньої літератури. До 200-літнього ювілею Й. Гошуляк випустив альбом «У поклін Кобзареві» із трьох CD, де записано більше тридцяти солоспівів та арій на слова Шевченка [27]. Вони представляють широку жанрово-стильову палітру творів українських композиторів (М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, Д. Січинського, Л. Ревуцького, В. Барвінського, А. Кос-Анатольського, М. Вериківського, М. Фоменка, О. Боби-кевича, Ф. Глушка) та російського композитора С. Рахманінова.

До українських хорів, які спричинилися до звукозапису творів Шевченка, були хор «Ліра» («Columbia», 1928), ім. М. Лисенка (Джерсі Ситі, дир. А. Гела, «Columbia», 1928), Український національний хор («Victor», 1927), хор «Україна» (дир. Н. Городовенко, UNO, Канада), хори під кер. І. Сайка («Syrena», Польща), «Візантійський хор» (Утрехт, Нідерланди, дир. М. Антонович, «Десса», США), Хор церкви св. Варвари (Відень, дир. А. Гнатишин – альбом «І мертвим і живим (Рим, 1979)» [25] та багато інших.

Найбільш активною в усіх видах звукозапису, починаючи з 1950-х рр., є Українська капела бандуристів ім. Шевченка з Детройта. У її доробку численні грамплатівки, аудіокасети, CD, DVD, відеокасети, значна частина з яких представлена на веб-сторінці капели в Інтернет [1]. Вагомою складовою цих записів капели є музична Шевченкіана. Перші два альбоми записів були здійснені під керівництвом Г. Китастого (ED-CC-537; 540). У 1951 р. капела під керівництвом Володимира Божика записує на фірмі «RCA Victor Studios» у Монреалі (Канада) альбом із шести платівок «Українська капела бандуристів», у 1955 році у США капела випускає альбом із десяти платівок «Українська капела бандуристів під мистецьким проводом Григорія Китастого і Володимира Божика». Це записи виступів капели із концертних залів у США та Канаді впродовж 1950–1955 років. Пізніше капели випускає ряд платівок (1975, 1991, Торонто), CD (1994, 1997). На них записані: «Встає хмара» (муз. В. Ємця), «Гайдамацька пісня» (муз. К. Стеценка), «Реве та стогне Дніпр широкий» (муз. Г. Китастого) – 1983; «Заповіт» (муз. Г. Хоткевича), «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого) «Встає хмара» (муз. В. Ємця), «Гайдамацька пісня»

(муз. К. Стеценка) – 1991; «Сонце гріє» (аранж. П. Потапенка), «Закувала та сива зозуля» з драми Шевченка «Назар Стодоля» (муз. П. Ніщинського); «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого), «Встає хмара» (муз. В. Ємця), «Гайдамацька пісня» (муз. К. Стеценка) – 1994. На сучасних аудіо та компакт дисках під керівництвом Олега Махлая записано такі твори Шевченка: «Чорна хмара з-за лиману» (муз. А. Кизими), «Реве та стогне Дніпр широкий» (муз. Г. Китастого) – альбом «Братство» (Brotherhood); «Встає хмара» (муз. В. Ємця) – альбом «1659»; сюїта «Гамалія» (муз. М. Лисенка), «Реве та стогне Дніпр широкий» (муз. Г. Китастого) – альбом «Bayda»; «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого) – альбом «European Tour 2003»; «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого), «Встає хмара» (муз. В. Ємця), «Гайдамацька пісня» (муз. К. Стеценка) – альбом «Black Sea Tour, Ukraine (1994)»; «Заповіт» (муз. Г. Хоткевича), «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого) – альбом «Again With You, My Ukraine» (1991); «Встає хмара» (муз. В. Ємця), «Гайдамацька пісня» (муз. К. Стеценка), «Реве та стогне Дніпр широкий» (муз. Г. Китастого), «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого) – альбом «UBC Concert Tour 1983»; «Грай, кобзарю» (муз. Г. Китастого), «Встає хмара» (муз. В. Ємця), «Гайдамацька пісня» (муз. К. Стеценка) – альбом «Black Sea Tour, Ukraine (1994). Серед солістів-бандуристів музичну Шевченкіану записували Михайло Теліга («Syrena», Польща), Ольга Герасименко-Олійник (аудіокасета, США, 1990), Віктор Мішалов (США, Канада) [4].

Значно активізувався процес запису творів на слова Шевченка напередодні відзначення його ювілеїв (1961–1964 рр.) Останнім часом під егідою Товариства української опери в Канаді реалізується новий проект «The Ukrainian Art Song Project» [13; 15]. Відомий британський співак бас-баритон Павло Гунька планує записати понад 300 вокальних творів – класичних скарбів пісенної творчості українських композиторів М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, Б. Лятошинського, Ю. Мейтуса та ін. Перші записи вже реалізуються. Це 124 солоспіву М. Лисенка на шести CD дисках, 55 солоспівів Я. Степового на двох CD дисках, 42 солоспіву К. Стеценка на двох CD дисках. Важливе місце серед них займають твори на слова Шевченка.

Отже, як свідчить аналіз виявлених джерел, музична Шевченкіана в діаспорі представлена практично на всіх носіях звукозапису від часу його появи на початку XX ст. до сучасних технологій. Звукозаписи сотень музичних творів (вокальних та хорових) на слова Шевченка у виконанні провідних співаків, хорових колективів, капел бандуристів та окремих солістів-бандуристів, засвідчують не тільки велику повагу до слова великого поета, але й презентацію української музичної культури у світовому культурному просторі засобами високомистецького виконання кращих зразків її музично-поетичної спадщини.

Hanna Karas'. Musical Shevchenkiana of ukrainian western diaspora in sound recordings. *The article deals with the survey of musical Shevchenkiana of the Ukrainian Western Diaspora during the 20th century based on various sources (phonograms, catalogues, articles). The author enumerates foreign record companies, composers and diaspora performers (leading singers, bandura-players) that contributed greatly to the formation of musical Shevchenkiana.*

Key words: *discography, sound recording, diaspora, Shevchenko, piece of music, performers.*

Література

1. Веб-сторінка Капели бандуристів ім. Шевченка (Детройт, США) [Електронний ресурс]. Доступно за адресою: <http://www.bandura.org>
2. Витвицький В. Нова платівка Йосипа Гошуляка / В. Витвицький // Витвицький В. *Музикознавчі праці*, публіцистика / упоряд., вступ, переклади, комент. Любомир Лехник. – Львів, 2003. – С. 350–351.
3. Гошуляк Й. *Й свого не цурайтесь : Спогади, листування, матеріали* / Й. Гошуляк. – Львів: Каменяр, 1995. – 590 с.
4. Дутчак В. Пошук синтезу традицій і новацій української бандури в творчій діяльності Віктора Мішалова / В. Дутчак // *Мистецтвознавчі записки*: зб. наук. праць. – Вип. 11. – Київ: Міленіум, 2007. – С. 170–177.
5. Збірник на пошану Григорія Китастого у 70-річчя з дня народження / упоряд., ред. Яків Гурський / УВАН Музикологічна секція]. – Нью-Йорк, 1980. – С. 288–289.
6. Карась Г. *Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття*: Монографія / Ганна Карась. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. – 1164 с.
7. *Каталог грамофонних платівок першої половини ХХ ст. з фондів Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові* / упоряд. Д. Білавич, І. Криворучка / Муз.-мемор. музей С. Крушельницької у Львові– Львів: Гердан Графіка, 2007. – 120 с.
8. Максим'юк С. Дискографія Шевченіани / С. Максим'юк // *Сучасність*. – 1990. – Ч. 3 (347). – С. 60–73.
9. Максим'юк С. *З історії українського звукозапису та дискографії* / наук. ред. Р. Савицький, Ю. Ясіновський / Степан Максим'юк. – Львів; Вашингтон: Вид-во УКУ, 2003. – 287 с.
10. *Мистецько-творча спадщина почесного громадянина м. Надвірної, співака і бандуриста Володимира Луціва* : Каталог / укл. Т. Гавриленко, О. Струтинська / Культурно-мистецький фонд ім. В. Луціва. – Надвірна, 2004. – 138 с..
11. Савицький Р. мол. Дискографія Модеста Менцинського / Роман Савицький-мол. // Модест Менцинський. *Спогади. Матеріали. Листування* / авт.-упоряд. Михайло Головащенко. – Київ: Рада, 1995. – С. 240–243.
12. Савицький Р. мол. Музика Лисенка на канадійському компакт-диску / Роман Савицький-мол. // *Musica humana*: Зб. ст. кафедри музичної україністики ЛДМА, ч.1 / відпов. ред. Ю. Ясіновський [= Наук. зб. ЛДМА ім. М. Лисенка, 8; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, серія: Історія української музики, 10]. – Львів, 2003. – С. 327–328.
13. Сайт Павла Гуньки (Канада) «Musica Leopoldis» [Електронний ресурс]. Доступно за адресою: <http://www.musicaeopolis.com>
14. A Catalogue of Vocal Recordings the Russian Catalogues of The Gramophone Company Limited Obshchestvo Grammofon s OGR. OTV. 1899 –1915 by John R. Bennett. – The OAKWOOD PRESS, 1977. – 220 p.
15. Mykola Lysenko. The Art Songs – The Ukrainian Art Song Project [Електронний ресурс]. Доступно за адресою: <http://www.youtube.com/watch?v=XmSc416QU9w>
16. Numerical Catalogue of COLUMBIA double Disc Records “E” Series TWELVE –Inch TEN-INCE. Containing all selectoins up to and including september, 1919. – New York: COLUMBIA Graphophone Company: Woolworth Bulding. – 144 p.
17. Numerical Catalogue of COLUMBIA ten and twelve-ince double disc. Foreign language Records. Containing all selectoins up to and including december, 1925. – New York City: COLUMBIA Graphophone Company. – 131 p.

18. Robert Bauer. The New Catalogue of Historic Records, 1898–1908. London, 1947. – P. 265.
19. Sawycky, R. Alexander Myshuha and his recording / R. Sawycky // The Ukrainian Weekly. – Jersey Siti, 1982. – 16, 23 may. – No.20,21. – P.7, 10; 7, 15.
20. Sawycky, R. Yosyp Hoshuliak: on the record / R. Sawycky // The Ukrainian Weekly.– Jersey Siti, 1982. – 24 october. – No.43. – P. 5.
21. Spottswood Richard K. Ethnic Music on Records. A Discography of Commercial Ethnic Recordings Produced in United States 1894 to 1942. – Los Angeles: Folklore and Mythology Center University of California, 1983. – 110 p.
22. Ukrainian records Arka New York. Найновіший каталог українських платівок. – Нью-Йорк, б.р. – 68 с.
23. Vertical-cut Cylinders and Discs. A Catalogue of all “Hill -&- Dale” recordings of serious worth Made and issued between 1897–1932 circa by Victor Girard and Harold M. Barnes. – London: British Institute of Recorded Sound, 1971.

Звукозаписи

24. Золоті голоси України. Присвячується 150-й річниці від дня народження Олександра Мишуги. *Олександр Мишуга. Соломія Крушельницька. Михайло Голинський. Модест Менцинський*. CD (Україна, ЛОДТРК; Гал рекардс, 2003).
25. «І мертвим і живим» українські пісні на поезії Шевченка. (5 обробок, 2 оригінальні композиції А. Гнатишина). Хор церкви св. Варвари у Відні під керівництвом проф. Андрія Гнатишина. Солісти. Видав. Укр. відділ Ватиканського радіо, Рим, 1979.
26. *Йосип Гошуляк. Басові арії та монологи* в супроводі Канадського симфонічного оркестру під орудою диригента Ернесто Барбіні (1975, фірма *But Records Inc.* у США і Канаді).
27. Йосип Гошуляк «У поклоні Кобзареві : До 200-річчя Тараса Шевченка. Альбом із трьох CD.
28. *Йосип Гошуляк – українська класика* (Тебе я в пісні бачу, рідний краю). ч.1. Супровід відомого п'яніста Лео Баркіна, видана з нагоди 100-ліття державності Канади та 75-річчя українського поселення в Канаді (1968, фірма *RCA Victor*).
29. «Неофіти». Ораторія М. Кузана на вірші Шевченка. Заслужена капели України «Трембіта» і Оркестр штабу Західного оперативного командування. CD. Серія «Духовна музика України». Ювілейний випуск 10.
30. *Lebendige Vergangenheit*. Modest Menzinsky (1875–1935) CD LC 00992 MONO 89199 Ausro Mechana Historic Recordings (P) 1999 AAD (Recorted 1910, 1911, *Gramophone*).
31. Taras Shevchenko. The Great Bard in Song. Ukrainian Classics II, Josyp Hoshuliak – Bass; Tetiana Tkachenko – Pianist (1982), присвячена 1500-річчю Києва.

